

Верховний
Суд

Tempus regit actum: дія закону в часі у судовій практиці

Ян БЕРНАЗЮК

суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду,
доктор юридичних наук, професор

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ
Програма підготовки та підвищення рівня
кваліфікації помічників суддів, консультантів,
наукових консультантів Верховного Суду в
Касаційному цивільному суді
27 лютого 2026 року

Пов'язані поняття:

1. Ретроспективна дія
2. Принцип рівності
3. Принцип правової визначеності
4. Принцип легітимних очікувань
5. Належне врядування
6. Тлумачення закону на користь особи
7. Суддівський розсуд
8. Суспільний (публічний) інтерес
9. Національна безпека
10. Законодавча колізія
11. Якість закону
12. Довіра до суду

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

Вирішуючи питання дії закону в часі за відсутності чіткого законодавства та сталої судової практики варто керуватися верховенством права (ст. 8, 129, 147 Конституції України) та його основними складовими:

1. принцип рівності та принцип заборони дискримінації,
2. принцип правової визначеності,
3. принцип розумності (доцільності, раціональності),
4. принцип пріоритету суспільних інтересів та національної безпеки при забезпеченні механізму компенсації у випадку їх пріоритетності (колізії) із принципом непорушності (першості) індивідуальних прав особи.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч. 3 ст. 22)

Запитання:

1. Чи є винятки, які передбачені Конституцією України?
2. Як це положення співвідноситься з положеннями ст. 17: захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної ... безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають **права і обов'язки громадян**, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом (ч. 2 ст. 57)

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними (ч. 3 ст. 57).

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ:

1. Чи є такий закон?
2. Чи поширюються ці вимоги на акти, які визначають право і обов'язки юридичних осіб?
3. Чи поширюється такі вимоги на рішення суду про визнання нечинним НПА?

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ч. 1 ст. 58)

Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ч. 2 ст. 58).

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ:

1. На які види відповідальності поширюється ця норма (лише кримінальна та адміністративна)?
2. Відповідальність охоплює собою звільнення особи від обов'язку, за невиконання якого не було передбачено відповідальності/санкції (наприклад, виконати припис про введення об'єкту в експлуатацію)?
3. Чи можуть мати зворотну дію в часі закони, які наділяють особу правом (наприклад, на виплату, пенсію)?
4. Чи можуть мати зворотну дію в часі закони, які покладають на особу нові обов'язки (наприклад, зберігати документи, які підтверджують походження доходів, активів)?

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

Стаття 152

Закони та інші акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності.

Закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

ПРАВО КОЖНОГО ВИМАГАТИ ЗАСТОСОВУВАТИ ЗАКОН У СВОЇХ ІНТЕРЕСАХ

Кожен має право вимагати застосування/незастосування закону (судової практики) у своїх інтересах з урахуванням розмежування завершених і триваючих правовідносин та спеціальних конституційних винятків.

Складність ситуації, в якій опинилася Україна, зумовлена, зокрема такими причинами:

1. Незначний період формування абсолютно нової системи законодавства (з 1991 року),
2. Суттєва зміна орієнтирів/цінностей після Революції Гідності та підписання Угоди про Асоціацію з ЄС (2014 рік) та внесення відповідних змін до Конституції України (Преамбула, статті 85, 102 та 116),
3. Безперервний період значних реформ у більшості сфер суспільно життя,
4. Становлення нових інституцій та формування практики їх діяльності,
5. Формування нової правової культури.

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ПІДХІД

Закон застосовується до правовідносин (незалежно від часу звернення до суду чи моменту винесення рішення судом першої, апеляційної чи касаційної інстанції).

Якщо інакше, то порушується принцип рівності:

- звернувся до суду чи не звернувся,
- хто звернувся раніше,
- чия справа розглянута судом раніше.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ПРАВОТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ»

Стаття 57. Дія нормативно-правового акта у часі

1. Дія нормативно-правового акта у часі - це реалізація нормативно-правового акта щодо суспільних відносин, що виникли після набрання ним чинності або до набрання ним чинності і тривали станом на дату набрання актом чинності. Дія нормативно-правового акта поширюється на суспільні відносини, що виникли (тривають) після набрання ним чинності, якщо інше не передбачено Конституцією України чи законом.

2. Дія нормативно-правового акта починається з моменту набрання ним чинності, якщо інше не передбачено законом, і закінчується моментом припинення його дії.

3. Моментом набрання чинності нормативно-правовим актом є 0 годин дня, наступного за днем його опублікування в порядку, встановленому законом, якщо:

1) інше не визначено Конституцією України та (або) законом;

2) більш пізній строк (термін) не встановлено самим нормативно-правовим актом.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ПРАВОТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ»

Стаття 57. ...

4. Якщо момент набрання чинності нормативно-правовим актом визначено конкретним строком (терміном), такий нормативно-правовий акт вважається чинним з 0 годин настання відповідно визначеного у ньому дня або події.

5. За необхідності первинний закон, кодекс чи окремі їх структурні елементи можуть вводитися в дію пізніше моменту набрання ним чинності. Введення в дію окремих структурних елементів первинного закону, кодексу не може передувати моменту набрання ним чинності в цілому. Норми права щодо строку (терміну) та умов введення в дію інших структурних елементів первинного закону, кодексу набирають чинності одночасно з набранням чинності таким первинним законом, кодексом.

6. Моментом припинення дії нормативно-правового акта є 24 година дня відповідного строку (терміну), якщо інше не визначено Конституцією України, законом або більш пізній строк (термін) не встановлено самим нормативно-правовим актом.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ПРАВОТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ»

Стаття 58. Пряма дія нормативно-правового акта у часі

1. Пряма дія нормативно-правового акта у часі означає, що його норми поширюються на суспільні відносини, що виникли після набрання ним чинності.
2. Норми нормативно-правового акта поширюються на суспільні відносини, що виникли до дня набрання ним чинності та продовжують існувати на день набрання ним чинності, з дня набрання чинності цим нормативно-правовим актом.

Стаття 59. Зворотна дія нормативно-правового акта у часі

1. Зворотна дія нормативно-правового акта у часі - це реалізація нормативно-правового акта щодо суспільних відносин, що виникли до дня набрання ним чинності, правове регулювання яких змінюється таким нормативно-правовим актом.
2. Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, визначених Конституцією України.

Рішення ЄСПЛ у справі «A.R. v. Poland» (заява № 6030/21)

<https://hudoc.echr.coe.int/#%22fulltext%22:%226030/21%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-245820%22>

ЄСПЛ визнав, що тримісячна затримка офіційної публікації рішення КС Польщі створила стан «prolonged uncertainty» щодо чинного правового режиму.

Хоча норма формально залишалася чинною до моменту публікації, фактичний вплив рішення вже блокував реалізацію права, формуючи chilling effect для лікарів і заявниці.

Суд підкреслив, що вимога foreseeability охоплює не лише доступність закону, а й чіткість перехідного періоду; констатував порушення статті 8 Конвенції через втрату «якості закону».

Постанова ВС від 12 листопада 2025 року у справі № 523/16628/23
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/131852791>

Верховний Суд підтвердив, що правочин має відповідати вимогам законодавства, чинного саме на момент його укладення.

Оцінка договору 1998 року через призму ЦК України 2003 року була визнана порушенням принципу незворотності дії закону в часі, закріпленого у статті 58 Конституції України.

Суд наголосив, що ретроактивне застосування сучасної доктрини нікчемності до відносин, які виникли за дії ЦК УРСР 1963 року, є юридично неприпустимим.

Постанова ВС від 12 листопада 2025 року у справі № 523/16628/23
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/131852791>

Суд застосував спеціальну норму частини другої статті 15 Закону «Про товарну біржу» у редакції 1993 року як таку, що має пріоритет над загальними положеннями ЦК УРСР щодо нотаріального посвідчення.

Темпоральна оцінка правочину здійснюється в межах того правового режиму, який діяв на момент його вчинення.

Поєднання принципів *lex specialis derogat generali* та *tempus regit actum* забезпечує стабільність цивільного обороту і захист легітимних очікувань сторін.

Постанова ВП ВС від 11 грудня 2025 року у справі № 990/244/23
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/132746740>

Велика Палата системно підтвердила перспективну дію рішень Конституційного Суду України, якщо інше прямо не встановлено самим рішенням.

До моменту визнання норми неконституційною вона презюмується конституційною і є обов'язковою для застосування суб'єктами владних повноважень.

Визнання неконституційності не створює автоматичного права на перегляд правовідносин, які повністю завершилися до моменту ухвалення рішення КСУ.

Постанова ВП ВС від 11 грудня 2025 року у справі № 990/244/23
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/132746740>

Матеріальний закон, який встановлює права чи обов'язки, не має зворотної дії, якщо інше прямо не передбачено законом.

Натомість процесуальний закон застосовується до всіх процесуальних дій, що здійснюються після набрання ним чинності.

Розмежування моменту виникнення матеріального права, моменту його реалізації та моменту судового захисту дозволяє уникнути змішування різних темпоральних режимів.

Постанова Верховного Суду від 17 вересня 2025 року у справі № 560/5257/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130290835>

1. Визнання Конституційним Судом України положень закону неконституційними не надає особі права на автоматичний перерахунок пенсії до моменту законодавчого встановлення Верховною Радою України спеціального процедурного механізму реалізації такого права.
2. До правовідносин щодо перерахунку пенсії застосовується закон, що діє на момент подання заяви, а чинне законодавство про державну службу та загальнообов'язкове страхування не передбачає перерахунку пенсій держслужбовців у зв'язку з підвищенням заробітної плати працюючих державних службовців.

Постанова Верховного Суду від 10 вересня 2025 року у справі № 120/845/24
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/130115296>

1. Розмір одноразової грошової допомоги безпосередньо пов'язаний із днем встановлення інвалідності вперше, а зміна причинного зв'язку інвалідності не змінює момент виникнення права для визначення прожиткового мінімуму.
2. Право на допомогу є одноразовим, і подальша доплата у разі зміни причинного зв'язку здійснюється виходячи з показників прожиткового мінімуму того року, коли інвалідність відповідної групи була встановлена вперше, незалежно від перерв у статусі особи з інвалідністю.

Ухвала Верховного Суду від 5 січня 2023 року у справі № 991/5572/22
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/108273593>

Існування реальних загроз національній безпеці може виступати критерієм правомірності певного відступу держави від загальних підходів (за умови дотримання принципу пропорційності та тимчасового характеру такого відступу), які стосуються:

1. дії закону в часі,
2. дотримання принципу законності,
3. принципів змагальності та рівності учасників судового процесу,
4. обов'язковості виконання судового рішення.

Може також обмежувати свободу суддівського розсуду (дискреції).

ПРОЦЕСУАЛЬНІ КОДЕКСИ

У ст. 3 КАС передбачено, що провадження в адміністративних справах здійснюється відповідно до закону, чинного на час вчинення окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи; закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі.

Стаття 3 ГПК: судочинство у господарських судах здійснюється відповідно до закону, чинного на час вчинення окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи.

Стаття 3 ЦПК: провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи; закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі.

Стаття 5 КПК «Дія Кодексу в часі»: процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями цього Кодексу, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення; допустимість доказів визначається положеннями цього Кодексу, які були чинними на момент їх отримання

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД (З ПРОТОКОЛАМИ) (ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ)

Стаття 7 «Ніякого покарання без закону»

1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення.

2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

Принцип незворотності дії закону у часі у рішеннях КСУ

Позицію щодо незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів неодноразово висловлював Конституційний Суд України.

Так, згідно з висновками щодо тлумачення змісту ст. 58 Конституції України, викладеними у рішеннях Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп, від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99, від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001, від 13 березня 2012 року № 6-рп/2012, закони та інші нормативно-правові акти поширюють свою дію тільки на ті відносини, які виникли після набрання законами чи іншими нормативно-правовими актами чинності;

дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності і припиняється із втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце;

дія закону та іншого нормативно-правового акта не може поширюватися на правовідносини, які виникли і закінчилися до набрання чинності цим законом або іншим нормативно-правовим актом.

Єдиний виняток з даного правила, закріплений у ч. 1 ст. 58 Конституції України, складають випадки, коли закони та інші нормативно-правові акти пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Принцип незворотності дії закону у часі у рішеннях КСУ

Конституційний Суд України також висловив позицію, згідно якої закріплення принципу незворотності дії нормативно-правового акта у часі на конституційному рівні є гарантією стабільності суспільних відносин, у тому числі відносин між державою і громадянами, породжуючи у громадян впевненість у тому, що їхнє існуюче становище не буде погіршене прийняттям більш пізнього закону чи іншого нормативно-правового акта (рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп).

Слід зазначити, що таке правило не повною мірою застосовується до податкових правовідносин.

Так Європейський Суд з прав людини у своїх рішеннях погодився з наявністю широких меж національних влад у регулюванні податків та зборів та визнав положення національного законодавця у цій сфері, якщо вони, очевидно, не позбавлені розумних підстав; суд також погодився з можливістю ретроспективних змін до законодавства, згідно з яким, у виняткових випадках, на платників податків покладаються додаткові обов'язки по їх оплаті.

Рішення Ради Безпеки ООН щодо відновлення санкцій проти Ірану

<https://www.ukrinform.ua/rubric-world/4038408-radbez-oon-vidnoviv-sankcii-proti-iranu-so-diali-do-aderno-i-ugodi.html>

Механізм «snapback» передбачає автоматичне відновлення попередніх санкцій у разі встановлення істотного порушення міжнародних зобов'язань.

У такій моделі норми, що перебували у стані призупинення, відновлюють свою юридичну силу без прийняття нового нормативного акта, що створює особливу форму темпоральної регенерації права.

Це демонструє, що дія норми в часі може залежати не лише від календарної дати, а й від настання передбаченої умовної події.

Додаткові джерела:

1. Берназюк Ян. Окремі проблеми правозастосування: дія закону у часі / Theoretical and practical mechanisms of development of legal science at the beginning of the third millennium: Collective monograph. Tbilisi: Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2018. 300 p.– P. 31-48.
2. Берназюк Ян. Дія закону у часі: особливості правозастосовної практики Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів) <https://sud.ua/ru/news/blog/171984-diya-zakonu-u-chasi-osoblivosti-pravozastosovnoyi-praktiki-verkhovnogo-sudu-na-prikladi-virishennya-publichno-pravovikh-sporiv>
3. Берназюк Ян. Принцип легітимних очікувань (legitimate expectations): поняття та зміст // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління expert: Paradigm of law and public administration № 3 (15) – червень 2021 – С. 147-162. <https://maup.com.ua/ua/ekspert/vypusky.html>
4. Берназюк Ян. Легітимні очікування (reasonable expectations) як складова принципу юридичної визначеності у вітчизняній та європейській судовій практиці // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. – 2021, № 2 (94), С. 13-28 <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1359/1236>
5. Берназюк Ян. Дія закону в часі як одне із найскладніших питань правозастосування https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Dija_zakonu_V_chasi.pdf
6. Берназюк Ян. Дія в часі: норма права, рішення Конституційного Суду України та правова позиція Верховного Суду https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/111_temporal_applicability_of_law_bernaziuk.pdf
7. Берназюк Ян. Питання дії закону в часі в контексті судової практики https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/113_temporal_applicability_of_law_court_practise_bernaziuk.pdf
8. Берназюк Ян. Принцип правової визначеності та дія норми права у часі в практиці Верховного Суду (2025 рік) <https://constitutionalist.com.ua/pryntsypravovoi-vyznachenosti-ta-diiia-normy-prava-u-chasi-v-praktytsi-verkhovnoho-sudu-2025-rik>
9. Bernaziuk Ian. Legal Certainty and Temporal Applicability in the Jurisprudence of the Supreme Court of Ukraine <https://constitutionalist.com.ua/legal-certainty-and-temporal-applicability-in-the-jurisprudence-of-the-supreme-court-of-ukraine>

Верховний
Суд

Дякую за увагу!